

**OSMANLI DÖNEMİNDE TOKAT CAMİ VAKIFLARINA BİR ÖRNEK:
GÜLBAHAR HATUN CAMİİ VAKFI**

Ali AÇIKEL*

Öz

XII. asırdan itibaren Danişmendli, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Tokat şehrinde cami, mescid, medrese, imaret, zâviye, han, hamam ve türbe gibi çok sayıda dinî, sosyal, ekonomik ve kültürel eserler vücuda getirilmiştir. Eski devirlerden kalan arşiv malzemesi ve tarihî eserler bu hususu teyit etmektedir. Bu eserlerin vücuda getirilmesinde Tokat'ın doğu-batı, güney-kuzey yol güzergâhında olması, ılıman iklimi ve verimli tarım toprakları ile zengin bir sosyo-ekonomik potansiyele sahip olmasının rolü büyüktür. Osmanlı ülkesinin genelinde olduğu gibi, Tokat'ta tesis edilmiş olan dinî, sosyal, kültürel ve iktisadî eserler vakıf akarlar yardımı ile varlığını idame ettirmiştir.

Bu çalışmada Osmanlı döneminde Tokat'ta mevcut olan zengin vakıf eserleri arasından örnek bir çalışma olarak sadece Gülbahar Hatun Camii Vakfı ele alınacaktır. Bu cami vakfı hakkında bazı münferit çalışmalar bulunmakla birlikte, bunlar başlangıcından günümüze bu caminin vakıf akarlarını incelememektedir. Bu cami Tokat'ta inşa ettirilen tek Hanım Sultan eseridir. Günümüzde vakıf akarları kalmamakla birlikte halen işlevini sürdürmektedir. Çalışmanın kaynakları, dönemin arşiv malzemesi ve araştırma eserleridir. İncelemenin amacı, Gülbahar Hatun Camii Vakfını bir bütün halinde ele alarak Tokat'ın sosyo-kültürel tarihine katkı sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler Tokat, Cami, Vakıf, Osmanlı, Muhasebe.

**AN EXAMPLE OF MOSQUES WAQFS OF TOKAT DURING THE OTTOMAN
PERIOD: WAQF OF GULBAHAR HATUN'S MOSQUE**

Abstract

Many religious, social, economic and cultural works such as mosque, small mosque, seminary school, soup kitchen, convent, caravansary, public bath and tomb were constructed in the city of Tokat during the Danismendid, Seljukid and Ottoman periods since XIIth century. This matter have been confirming by archival documents and historical works from the old periods. The rich social and economic potential of Tokat with its position on east-west and south-north roads, its warm climate and fertile agricultural lands provided with an important contribution to

* Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, TOKAT; E-mail: ali.acikel@gop.edu.tr ORCID: 0000-0001-9477-6923

being constructed of these works. As throughout the Ottoman Empire, these religious, social, economic and cultural works built in Tokat have continued their existences with the help of waqfs revenues.

In this study, it will be dealt with only the waqf of Gulbahar Hatun's Mosque from among the rich waqfs works existing in Tokat during the Ottoman period as an example study. Although there exist some studies on the waqf of Gulbahar Hatun's Mosque, these do not examine the waqf revenues of this mosque from its beginning to today. This mosque is the only work of a sultan wife in the city-centre of Tokat. Today its waqfs revenues does not exist but it still continues its function. The sources of the study are the archival documents from that period and related research studies. The study aims to examine the waqf of Gulbahar Hatun's Mosque as a whole and contribute to the social and economic history of Tokat.

Key Words: Tokat, Mosque, Waqf, Ottoman, Accounting.

I. GİRİŞ

XII-XIV. asırlar arasındaki süreçte Danişmendliler, Selçuklular ve diğer beylikler zamanında Tokat şehrinde çok sayıda dinî, sosyal, ekonomik ve kültürel vakıf eserler vücuda getirilmiştir (Yinanç, 1988: 468-69; Gökbilgin, 1974: 402; Turan, 1980: 134 vd; Wolper, 1994; Kucur 1993). Şehirdeki bu imar ve inşaa faaliyeti, XV. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlılar döneminde de artarak devam etmiştir. Bu dönemden kalan tapu tahrir defterleri, vakfiyeler, vakıf defterleri, diğer arşiv belgeleri ve günümüze kadar ulaşan tarihî eserler bu hususu teyit etmektedir. Bu vakıf eserlerin çokluğu, bir bakıma Tokat şehrinin maddi zenginliği ile alakalıdır. Bu maddi zenginlik, şehrin doğu-batı, güney-kuzey yol güzergâhında olması, ikliminin ılımanlığı ve tarım topraklarının verimliliğinden kaynaklanmaktadır (Şimşirgil, 1990: 259-315; Genç, 2000: 272-291). Şehrin bu sosyal ve ekonomik potansiyeli çok sayıda vakıf eserin kurulmasına ve daimi olarak hizmet sunmasına imkân sağlamıştır.

Osmanlı ülkesinin genelinde olduğu gibi, Tokat'ta tesis edilmiş olan dinî, sosyal, kültürel ve iktisadî eserler varlığını vakıf akarlar yardımı ile iademe ettirmiştir. Vakıf kelimesinin terim olarak anlamı bir mal veya mülkün sevap kazanmak amacıyla doğrudan ve dolaylı bir şekilde toplumun yararına tahsis edilmesidir (Şemseddin Sami, 1317: 1495-96; Yediyıldız, 1986: 153; Yediyıldız, 2003: 8-10; Sertoğlu, 1986: 105). Bu tahsis dinî ve hayrî eserler yaptırmak ve bunların ihtiyaçları için yeterli miktarda gelirler bağlamak şeklinde olabileceği gibi çok daha farklı alanlarda da olabilmektedir.

Bu çalışmada Osmanlı döneminde Tokat'ta mevcut olan büyük vakıf eserlerden biri olan Gülbahar Hatun Camisi ele alınacaktır. Evvela Gülbahar Hatun'un hayatı ve eserleri, daha sonra O'nun adına oğlu II. Bayezid tarafından Tokat'ta inşa edilen

Hatuniye Camisi'nin vakıf akarları, görevlileri ve bunların maaşları üzerinde ayrıntılı olarak durulacaktır.

II. Gülbahar Hatun'un Hayatı ve Eserleri

Hayatı hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Arnavut, Sırp veya Fransız asıllı olduğu ve 1446 yılında esir veya cariyeye olarak Osmanlı sarayına girdiği rivayet edilmektedir (Uluçay, 1992: 18). Oğlu şehzade Bayezid'i 1448'de Dimetoka'da dünyaya getirmesinden hareketle, O'nun Şehzade Mehmed (Fâtih Sultan Mehmed) ile tanışması ve hanımı olması 1446-1448 yılları arasında gerçekleşmiş olmalıdır (Emecen, 1996: 230). Gülbahar Hatun'un 1448'den, oğlu Bayezid'in yedi yaşındayken Amasya'ya sancak beyi olarak gönderildiği 1455 veya 1456 yılına kadar önce Dimetoka'da daha sonra Edirne'de kaldığı sanılmaktadır. Oğlu Bayezid'in 1481'de tahta çıkmasına kadar da Amasya'da kalmıştır (Emecen, 1996: 231).

II. Bayezid'in tahta çıkmasından sonra İstanbul'a gelen Gülbahar Hatun, valide sultan olarak hem saray idaresinde hem de devlet işlerinde etkili olmuştur. Onun oğlu üzerindeki etkisi günümüze ulaşan iki mektubundan ikincisinde açıkça görülmektedir. Gülbahar Valide Sultan bu ikinci mektubunda yeni padişahın, emektarlardan Hızır Beyoğlu'na vezirlik vermesini ve lalası Ayas Paşa'ya yanında bir göreve tayin etmesini uygun bulurken Hersek-zade Ahmed Paşa'nın veziriazam yapılmasına şiddetle itiraz etmektedir (Uluçay, 2011: 22-23).

Gülbahar Hatun 1492'de vefat ettiğinde İstanbul'da Fatih Camii avlusunda kendi adıyla anılan türbesine defnedilmiştir. Onun II. Bayezid'den başka, Akkoyunlular'a gelin giden Gevher Sultan'ın da annesi olunduğu bilinmektedir (Emecen, 1996: 231). Amasya ve Tokat'ta bulunan vakıflarına ilaveten, türbe vakfı mevcuttur. Tokat ve Bozüyük'te türbe vakfına ait akarları bulunmaktadır (Uluçay, 1992: 19). Edirne'de 1451 tarihli bir kitabesi bulunan Gülbahar Hatun Mescidi'nin ona ait olup olmadığı ise belli değildir (Emecen, 1996: 231).

III. Gülbahar Hatun (Hatuniye) Camii Vakfı ve Akarları

Vakit namazları ile "cuma" ve "bayram" namazlarının kılındığı ve hatibin hutbe okuması için minberi olan büyük yapılara cami denilmektedir. Minberi bulunmayan yani cuma namazı kılınmayan mabetler "mescid" olarak adlandırılmaktadır (Önköl ve Bozkurt, 1993: 46-56). Arşiv ve literatür çalışmalarımız sonucunda Osmanlı döneminde Tokat'ta 17 adet cami bulunduğu, bunlardan birinin Danişmendli (Garipler Camii), bir diğerinin (Acepşir Camii) Selçuklu, geriye kalan 15 caminin de Osmanlılar zamanında

inşa edildiği tespit edilmiştir¹. Ayrıca bu camilerin tamamının vakıfları olduğu görülmüştür. Bu camiler arasında, Tokat'taki tek hanım sultan eseri olduğu için, Gülbahar Hatun Camii'nin ayrı bir yeri vardır. Burada önce Hatuniye Camisi'ni tanımlayan genel bilgiler verilecek; daha sonra vakıf akarları üzerinde durulacaktır. Caminin mimari özellikleri birçok çalışmaya konu olduğu için tekrar edilmeyip sadece özetlenecektir. Çalışmanın sonunda ise genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Meydan Mahallesi'nde yer alan cami, medrese ve imaretten oluşan külliye'nin bir parçası olup taç kapısındaki kitabeye göre, Sultan II. Bayezid tarafından annesi Gülbahar Hatun adına 1485/890 yılında yaptırılmıştır (Gökbilgin, 1974: 410; Uzunçarşılı, 1927: 29; Mercan ve Ulu, 2003: 59-61). Bulunduğu mahalleden dolayı "Meydan Camii", Gülbahar Hatun adına yapılması sebebiyle de "Hatuniye Camii" veya "Gülbahar Hatun Camii" olarak bilinmektedir. Cami, ters T tipi kare planlı, tek kubbeli ve minareli olup kesme taştan inşa edilmiştir. Yapının son cemaat mahalli beş bölmelidir. Geç dönemde kuzeyindeki avlunun ortasına bir de şadırvan ilave edilmiştir (Gabriel, 1934: 89-91; Yavi, 1986: 73; Uysal, 1987: 328-337; Şimşirgil, 1990: 96; Seçkin, 1993: 116-117; Aslanapa, 2004: 131-135; Gündoğdu ve diğerleri, 2006: 54-62; Erkara, 2010: 133-157; Akyüz ve diğerleri, 2010: 86).

Hatuniye Camii 1939 ve 1943 depremlerinde büyük hasar görmüştür (Cinlioğlu, 1941: 50; Gökbilgin, 1974: 410). Halkın ve devletin yardımlarıyla restore edilen Hatuniye Camii, 1953'te yeniden ibadete açılmıştır (Yavi, 1986: 73). Cami, Ali Paşa Camii ile birlikte, Tokat'ta yapılan en güzel Osmanlı eserlerinden biridir.

Hatuniye Külliyesi'nin 21.11.898/03.09.1493 tarihli bir vakfiyesi bulunmaktadır (VGMA. Mf. 740: 405-415; Açıkel ve Sağırılı, 2005: 189-193). Bu vakfiyeye göre, külliye'nin vakıf akarları, vakıf görevlileri ve bunların maaşları aşağıda Tablo 1'de gösterilmiştir.

¹ Bu camilerden altı tanesi (Güzelaşçı, Hacı Ömer, Hoca Cüneyd, Hoca Ömer ve Kale camileri) günümüze kadar ayakta kalamamış, diğer 11 cami (Acebsir, Ali Paşa, Garibler, Genç Mehmed Paşa, Hatuniye, Hoca Behzad, Horuş, Mahmud Paşa, Rüstem Çelebi, Sultan Murad/Ulu, Takyeciler camileri) halen ibadete açık durumdadır.

Tablo 1. Hatuniye Külliyesi Vakfı'nın 1493 Yılı Gelir ve Giderleri

Gelirler	
Mecidözü nahiyesi	Ağılcık köyü malikâne ve divanîsinin ² tamamı
	Ahmedoğlanı köyü malikâne ve divanîsinin tamamı
	Badam köyü malikâne ve divanîsinin tamamı
	Badın köyü malikâne ve divanîsinin tamamı
	Borsucak köyü malikâne ve divanîsinin tamamı
	Börekçi köyü 8/9 malikânesi
	Ceneke köyü 8/9 malikânesi ve divanîsinin tamamı
	Çat köyü 8/9 malikânesi
	Çıkırık köyü malikâne ve divanîsinin tamamı
	Çukuryurt köyü 1/2 malikânesi ve divanîsinin tamamı
	Devletoğlanı köyü malikâne ve divanîsinin tamamı
	Dutbağı/Dutağacı köyü 1/2 malikânesi ve divanîsinin tamamı
	Düvle köyü malikânesinin 3/4'ü ile 1/4'ün 8/9'u ve divanîsinin tamamı
	Elpirek köyü malikânesinin 1/2 ile 1/2'nin 1/3'ü ve divanîsinin tamamı
	Evhad köyü 1/2 malikânesi ve divanîsinin tamamı
	Evyeribağı köyü malikânesi
	Eymirbağı köyü 8/9 malikânesi ve divanîsinin tamamı
	Göynükağlı köyü malikâne ve divanîsinin tamamı
	Habilhacı köyü malikâne ve divanîsinin tamamı
	Hacıköy köyü malikânesinin 1/2 ile 1/2'nin 1/3'ü ve divanîsinin tamamı
	Halfetoğlanı köyü malikâne ve divanîsinin tamamı
	Halıalanı mezarı 8/9 malikânesi ve divanîsinin tamamı
	Hızır köyü 4/5 malikânesi
	İbek köyü 1/2 malikânesi ve divanîsinin tamamı

² Selçuklu sultanları ve küçük beyliklerin idarecileri yerel beylere çok sayıda kırsal yerleşim yerinin vergi toplama haklarını verdiklerinden, Osmanlılar 1393-1398 yılları arasında Rum eyaleti topraklarını ilhak ettiklerinde yerel beylerin vergi toplama haklarını ve imtiyazlarını kabul ederek bölgede farklı bir toprak idaresi ve vergi sistemi uygulamaya başladılar. Bu, bir vergi birimi (köy veya mezra) gelirinin *divânî hisse* ve *malikâne hisse* olarak paylaşıldığı “malikâne-divânî sistemi” idi. Divânî hisse tımar sahiplerine, malikâne hisse ise mülk sahibi yerel beylere tahsis edilmişti. Başka bir ifade ile bu sistem altında köylüler iki öşür ödediler: bir öşür *divânî hisse* olarak, diğer örfi vergilerle birlikte, tımar sistemi çerçevesinde tımarlı sipahiye veya sancak idarecisine; bir ikinci öşür *malikâne hissesi* olarak yerel beylere veya onların kurdukları vakıflara (Barkan, 1939: 119-184; aynı yazar, 1980: 151-208).

Ali AÇIKEL

	İsa mezrası malikâne ve divanîsinin tamamı
	Karacaviran köyü malikâne ve divanîsinin tamamı
	Karay köyü malikânesi
	Kargu köyü malikâne ve divanîsinin tamamı
	Kışlacık köyü 3/4 malikânesi ve divanîsinin tamamı
	Kızılca köyü 8/9 malikânesi ve divanîsinin tamamı
	Killik köyü 1/2 malikânesi ve divanîsinin tamamı
	Saraycık köyü malikânesi
	Savcı mezrası malikâne ve divanîsinin tamamı
	Sırçalı köyü 8/9 malikânesi ve divanîsinin tamamı
	Tasma köyü malikânesinin 1/2 ile 1/2'nin 1/3'ü ve divanîsinin tamamı
	Tatarali köyü malikâne ve divanîsinin tamamı
	Terceman mezrası köyü malikâne ve divanîsinin tamamı
	Türkmenoğlanı köyü 8/9 malikânesi ve divanîsinin tamamı
	Ortakca köyü ve mezraları malikâne ve divanîsinin tamamı
	Virancık köyü malikâne ve divanîsinin tamamı
	Yassıkışla köyü 1/2 malikânesi ve divanîsinin tamamı
	Yüzbeği köyü malikânesinin 1/2'si ile diğer 1/2'nin 8/9'u ve divanîsinin tamamı
	Zekeriya oğlanı mezrası köyü malikâne ve divanîsinin tamamı
Tanonözü nahiyesi	Tanonözü nahiyesine tabi köylerin ve mezraların tamamı
Çorumlu kazası	Arucak, Çatuk, Eskiköy, İmanpınarı, Selmenviranı, Andık, Akpınar mezraları malikâne ve divanîlerinin tamamı
Geldigelenabad nahiyesi	Bağluca köyü malikâne ve divanîsinin tamamı
Kengiri kazası	Tohat köyü malikâne ve divanîsinin tamamı
	Külüs köyü malikâne ve divanîsinin tamamı
	Öyükli köyü malikâne ve divanîsinin tamamı
Kal'acık kazası	Kuramaz, Kozayağı ve Göl köyleri malikâne ve divanîlerinin tamamı
Karibazarı kazası	Halfet köyü malikâne ve divanîsinin tamamı
Çerkeş nahiyesi	Bozoğlu köyü malikâne ve divanîsinin tamamı
Kurşunlu kazası	Dumlupınar köyü malikâne ve divanîsinin tamamı

Osmanlı Döneminde Tokat Cami Vakıflarına Bir Örnek: Gülbahar Hatun Camii Vakfı

Giderler			
İmaret görevlileri			
Görevler	Gündelik (Dirhem ³)	Görevler	Gündelik (Dirhem)
Mütevelli Hüseyin Ağa b. Abdullah	30	Ferraş (temizlikçi, 2 kişi)	6
Hatib	6	Nakib ⁴ (2 kişi)	6
İmam	5	Kandilci	2
Müezzin (2 kişi)	6	Aşçı (2 kişi)	8
Muarri ⁵	2	Habbaz (ekmekçi, 2 kişi)	8
Cüzhan (15 kişi, biri reis olup 3 dirhem alır)	31	Câbi ⁶ (birkaç kişi)	20
Hafız (6 kişi, biri ser-mahfil olup 2 dirhem alır)	7	Aşçı yardımcısı	3
Şeyh	8	Bevvâb (Kapıcı)	2
Kâtib	6	Hamal	2
Vekilharç ⁷	4	Gassal (ölü yıkayıcı)	2
Kilerdâr ⁸	3	Hizmetçi	1
Anbarî (ambar memuru)	2	Ahırcı	2
Toplam	110		62
Medrese görevlileri			
Görevler	Gündelik (Dirhem)	Görevler	Gündelik (Dirhem)
Müderris	30	Talebe (12 kişi)	24

³ Dirhem, İslam toplumlarında veya İslam coğrafyalarında sabit bir değeri olmamakla birlikte, hem ağırlık hem de para birimi olarak kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nde ağırlık birimi olarak bir dirhem, 3 ila 3,2 gram arasında değişmektedir (Taşkın, 2005: 27-30). İlk olarak dirhem, Arap para rejiminde gümüş sikke olarak kullanılmış sonra da akçenin muadili olarak Osmanlılara geçmiştir (Pakalın, I-1983: 453).

⁴ Nakib-i imaret, imaret şeyhinin yani müdürünün yardımcısı ve imaret işlerinin görüp gözeticisi demektir (Berki, 1966: 44).

⁵ Muarri, "cuma günlerinde Cenâb-ı Hakka hamd, nebisine salevat-ı şerîfe ve ulu'l-emre dua ve senâ ile müminlere istiğfarda bulunan; diğer günlerde Kur'an-ı Kerim okuyan zatların okumayı bitirmeleri akabinde dua yapan; her gün cüz sandığını getirmek, açmak ve kapamak ve cüzleri okuyanlara taksim etmek ve toplamak gibi hizmetleri ifa eden" görevliye verilen isimdir. (II. Bayezit'in vâlidresi Gülbahar Hâtûn Vakfiyesi Tercümesi, VGMA 740: 405/158).

⁶ Câbi, vakıflarda vakıf gelirlerini toplayan tahsildar demektir (Berki, 1966: 9).

⁷ Vekil-i harç şeklinde de yazılır. Bu vazife sahibi, vakıf müesseselerinde lazım olan eşya ve erzakı satın alıp tedarik etmekten sorumludur (Berki, 1966: 59).

⁸ Kilerdâr, yiyecek ve içecek gibi şeyleri muhafaza ve verilecek ve sarf edilecek yerlere verip sarf eden görevlidir (Berki, 1966: 32).

Ali AÇIKEL

Mu'id	4	Bevvâb/kapıcı (medresede)	1
İmam (medrese mescidinde)	2		
Toplam	36		25
Cami görevlileri			
Görevler	Senelik (Müd)	Görevler	Senelik (Müd)
Hatib (cami) Mevlana Hayreddin	5 müd	Müezzin Gökçe Hacı	2 müd
İmam İlyas Fakih	4 müd	Ecza mülâzimi (2 kişi)	4 müd
Diğer giderler			
Görevler	Gündelik (Dirhem)	Görevler	Gündelik (Dirhem)
Odun ücreti	8	Kalay ücreti	2
Tuz	1	Koyun eti	400
Çerağ, kandil yağı ve hasır ücreti	4	Kahvaltılık ücreti (misafirler için)	20
Safran ücreti	4		
Toplam	17		422

Tablo 1'deki verilere göre, Hatuniye Külliyesi Vakfı 1493'te Turhal kazasına tabi Mecidözü nahiyesine bağlı 43 kır yerleşim yeri (40 köy, 3 mezra), Çorumlu kazasına tabi 7 mezra, Kengiri (Çankırı) kazasına ait 3 köy, Kal'acık kazasına bağlı 3 köy, Kurşunlu kazasında 1 köy, Karıbazarı kazasında 1 köy, Çerkeş nahiyesinde 1 köy, Geldigelenabad nahiyesinde 1 köy ve Tanonözü nahiyesinde birçok yerleşim yerinin malikâne ve divanî gelirlerini tasarruf etmekteydi. Bu gelirler imaret, medrese ve caminin masrafları ile bu binalarda hizmet veren yaklaşık 70 personele maaş olarak ödenmekteydi. Vakfiyede bazı görevlilerin ücretleri gündelik olarak "dirhem" üzerinden hesap edilmiştir. O tarihte revaçta olan resmi para birimi "akçe" yerine, Arap para sisteminde gümüş sikke yerine kullanılan dirhem tercih edilmiştir. Bazı görevlilerin ücretleri ise senelik olarak "müd"⁹ ölçeği ile hububat üzerinden hesap edilmiştir.

1485 yılı Mufassal Tapu Tahrir Defterinde Mecidözü nahiyesindeki yerleşim yerlerinin sadece malikâne gelirleri II. Bayezid'in annesi Hazret Hatun'un mülkü olarak gösterilmiştir. 1493 yılında Hatuniye Külliyesi Vakfı tesis edilince bu yerlerin

⁹ Müd, bölgelere göre değişmekle birlikte, 20 İstanbul kilesine tekabül eden bir ağır ölçüsüdür (Pakalın, II-1993: 597).

hem malikâne hem de divani gelirlerinin bu vakfa tahsis edildiğini ifade eden şerhler (açıklama paragrafları) adı geçen mufassal deftere ilave edilmiştir (BOA. TD 19: 222-225, 227-230, 234, 239-240, 243-244).

1530 yılı Mufassal İcmal Defterinde Hatuniye Külliyesi Vakfı'nın gelir topladığı Mecidözü nahiyesi, Amasya ve Çorumlu kazalarındaki köyler ve mezralar özet olarak verilmiştir. Bu defterde vakfın akarları ile ilgili dökümler aşağıda Tablo 2'de listelenmiştir. Tablodaki verilere göre, Mecidözü nahiyesine tabi 24 köy ile 2 mezra, Amasya kazasında Akdağ nahiyesine bağlı bir köy ve Çorumlu kazasına bağlı bir mezranın malikâne ve divani gelirleri Hatuniye Külliyesi Vakfına gitmekteydi. Bu gelirlerin toplamı ise 96.141,5 akçe tutmaktaydı. 1493 yılı vakfiye verileri, 1530 yılı verileri ile karşılaştırıldığında, 1530 kayıtlarında, Çankırı ve Çerkeş'teki köyler dışında, bazı köy ve mezraların yer almadığı görülmektedir. Çankırı ve Çerkeş'teki köylerin yer almama nedeni, 1530 Mufassal İcmal Defterinin Karaman ve Rum eyaletleri için tertip edilmiş olmasıdır. Başka bir ifade ile Kengiri/Çankırı kazası Anadolu eyaleti kapsamında olduğundan 1530 tarihli Mufassal İcmal Defterinde yer almamıştır.

Tablo 2. Hatuniye Külliyesi Vakfı'nın 1530 Yılı Gelirleri¹⁰

Gelirler	Malikâne (Akçe)	Divani (Akçe)	Toplam (Akçe)
Mecidözü Nahiyesi			
Ahmedoğlu köyü malikâne ve divanîsinin tamamı	4300	6230	10530
Badam köyü malikâne ve divanîsinin tamamı	700	918	1618
Badın köyü malikâne ve divanîsinin tamamı	1783	1783	3566
Börekçi köyü 8/9 malikânesi ve divanîsinin tamamı	903	1665	2568
Ceneke köyü 8/9 malikânesi ve divanîsinin tamamı	338	493	831
Çıkrık köyü malikâne ve divanîsinin tamamı	0	0	3634
Çukur köyü 1/2 malikânesi ve divanîsinin tamamı	750	2523	3273
Dutbağı/Dutağacı köyü 1/2 malikânesi ve divanîsinin tamamı	1225	1948	3173
Evyeribağı köyü malikânesi	548	0	548
Eymirbağı köyü 8/9 malikânesi ve divanîsinin tamamı	3040	4090	7130
Göynükağlı köyü malikâne ve divanîsinin tamamı	0	0	3594
İbek köyü 1/2 malikânesi ve divanîsinin tamamı	825	2181	3006
İsa mezrası malikâne ve divanîsinin tamamı (Uluviran köyüne bağlı)	0	0	1260
Karay mezrası malikânesi (Sarukaya köyüne bağlı)	710	0	710

¹⁰ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 387 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530) II, Ankara 1987, s. 364, 396, 478-481.

Ali AÇIKEL

Kargu köyü malikâne ve divanîsinin tamamı	3110	2343	5453
Kışlacık köyü 3/4 malikânesi ve divanîsinin tamamı	2344	5395	7739
Kızılca köyü 8/9 malikânesi ve divanîsinin tamamı	834	1540	2374
Killik köyü 1/2 malikânesi ve divanîsinin tamamı	1408	3506	4914
Saraycık köyü malikânesi	805	0	805
Sırçalı köyü 8/9 malikânesi ve divanîsinin tamamı	1360	2000	3360
Tatarali köyü malikâne ve divanîsinin tamamı	2480	1436	3916
Türkmendivanı mezrası 8/9 malikânesi ve divanîsinin tamamı (Ceneke köyüne bağlı)	0	0	400
Orta köyü ve mezraları malikâne ve divanîsinin tamamı	0	0	3250
Virancık köyü malikâne ve divanîsinin tamamı	2791	4058	6849
Yassıkışla köyü 1/2 malikânesi ve divanîsinin tamamı	1180	2690	3870
Yüzbeği köyü malikânenin 1/2'si ve divanîsinin tamamı	247,5	1632	1879,5
Toplam	31681,5	46431	90255
Akdağ Nahiyesi/Amasya			
Kavakalan köyü 1/4 malikânesi ve divanîsinin tamamı	661,5	3725	4386,5
Çorumlu kazası			
Ercik mezrası malikâne ve divanîsinin tamamı (Göğersüle köyüne bağlı)	0	0	1500
Genel toplam	32.343	50.156	96.141,5

1574 tarihli Rum eyaleti Evkaf defterinde Hatuniye Külliyesi vakıfları kaydına rastlanmamıştır. Külliye'nin 1664-1665 yıllarına ait iki senelik muhasebe özeti aşağıda Tablo 3'de, 1666 yılı muhasebe özeti ise Tablo 4'te verilmiştir. Bu iki tablodaki verilerden Hatuniye Külliyesi Vakfı'nın yıllık ortalama gelirinin 160.000 akçe civarında olduğu görülmektedir. Öte yandan bu gelirin yaklaşık % 80'inin personel ücretlerine harcandığı anlaşılmaktadır. Benzer oran, vakfın 1080/1669 yılı muhasebesinde de mevcuttur. Bu senede külliye'nin vakıf gelirleri 163.620 akçe olup bunun 121.860 akçesi cami, medrese ve imaret personel giderleri, kalanı ise zahire ve sair alımlar için kullanılmıştır (Şimşirgil, 1990: 97).

Tablo 3. Hatuniye Külliyesi Vakfı'nın 1664-1665 Yılları Gelirleri ve Giderleri (Şahin, 2014: 65)

Gelir	Akçe
İki senede mukataa malından	310810

Giderler	
Vakıf çalışanlarının iki yıllık ücretleri	259920
İmarete alınan hububat bedelleri	38290
İmarete hububatı taşıyan hamallara ödenen ücret	5707
Medrese ve camiye su temini bedeli	6695
Geriye kalan	198
Toplam	310.810

Tablo 4. Hatuniye Külliyesi Vakfı'nın 1666 Yılı Gelirleri ve Giderleri (Şahin, 2014: 66-72)

Gelir	Akçe
Vakıf köylerin mukataa malından	124000
Buğday, arpa ve alaf öşründen	36800
Toplam	160800
Giderler	
Vakıf çalışanlarının bir yıllık ücretleri	129960
İmarat masrafları	30771
Geriye kalan	29
Toplam	160.760

17. asrın sonunda, İstanbul'da Aşık Paşa Mahallesi sakinlerinden Kürt Ahmed Ağa, Hatuniye Camii'ne 17 oda, 1 kahvehane, 1 ahır ve buna bitişik 2 dükkan ve bahçesi olan bir Kapan Hanı'nın icarını vakfetmiştir. Hanın kira geliri, Hatuniye Camii'nde haftada dört gün talebeye tecvitle Kur'an-ı Kerim okutmak şartıyla günlük 15 akçelik ücretle şeyhü'l-kurra¹¹ tahsis olunmuştur (Tunca, 2000: 47; Açıkel ve Sağırılı, 2005: 238).

18. yüzyıla ait Hatuniye Külliyesi Vakfı hakkında Osmanlı Arşivi'nde herhangi bir belgeye rastlanmamıştır. 19. asrın ilk yarısına ait 53 numaralı Tokat Şer'iye Sicilinde sadece Hatuniye Camii Vakfı'nın 1837-1838 yılları muhasebe dökümleri yer almaktadır. Bu muhasebe kayıtları aşağıda tablolastırılmıştır (bk. Tablo 5). Bu tablodaki verilere göre, gelirlerin büyük bir bölümü caminin tamir masraflarına, yaklaşık % 30'u ise vakıf görevlilerinin ücretlerine verilmiştir.

Tablo 5. Hatuniye Camii Vakfı'nın 1837-1838 Yılları Arası Gelir ve Giderleri (TŞS. 53: 143/1)

Gelirler/Yıllar	1837-1838
	Kuruş
Mecidözü kazâsı karyelerinden alınan maktû'	2416

¹¹ Kaidelerine göre Kur'an'ın okunuşunu bilen ve bunun öğretimini yapan ilim adamını ifade eder (bk. Yedi yıldız, 1983: 60)

Ali AÇIKEL

Toplam	2416
Giderler/Yıllar	1837-1838
	Kuruş
Câmi'in ta'mîr masrafı	1368
Muhasebe harcı ve mutemet ücreti (ma'aş-ı muharrir)	262
Görevli ücretleri	786
Toplam	2416

19. asrın son çeyreğinden itibaren Hatuniye Külliyesi'ne ait medresenin faaliyet dışı kaldığı anlaşılmaktadır. 1317/1899 senesi Maarif Salnamesinde listelenen medreseler arasında Hatuniye Medresesi yer almamaktadır¹². Bu döneme ait vakıf muhasebelerini muhafaza eden Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi ile Sivas Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nde¹³ Hatuniye Camii hitabetine şart koşulan bir vakfın muhasebe kayıtlarına rastlanmaktadır. Bu vakfın 1894, 1898 ve 1905 yılları muhasebe dökümleri aşağıda Tablo 6'da verilmiştir (T. VBMA. Muh. Def. Nr. 8: 77; T. VBMA. Muh. Def. Nr. 9: 17; S. VBMA. Muh. Def. Nr. 8: 30). Tablodaki veriler incelendiğinde gelir ve giderlerin on yıllık süreç içinde pek değişmediği görülmektedir.

Tablo 6. Hatuniye Camii Hitabet Vakfının 1894, 1898 ve 1905 Yılları Gelir ve Giderleri

Gelirler/Yıllar	1894		1898		1905	
	Kuruş	Para	Kuruş	Para	Kuruş	Para
2/3 tahmis bedeli: Niksar'da Ceğ köyü ve Bekdaş mezarası malikânesinin 4/9'u	130	0	130	0	130	0
Giderler						
Hüseyin Efendi'nin hitabet vazifesi	113	20	113	20	130	0
Muharrir maaşı ve muhasebe harcı	16	30	16	30	0	0
Toplam	130	0	130	0	130	0

Son olarak, Sivas Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nde yer alan 9 numaralı muhasebe defterinde Hatuniye Camii Vakfı'nın 1327/1911 yılına ait bir muhasebe dökümü mevcuttur (S. VBMA. Muh. Def. Nr. 9, s. 57). Bu muhasebe dökümüne ilişkin

¹² 1317/1899 Senesi Maarif salnamesi, s. 1254-1259.

¹³ Her iki arşivdeki muhasebe defterleri 2004 yılında tarafımızdan tasnif edildikten sonra Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ne aktarılmıştır.

veriler aşağıdaki tabloda (bk. Tablo 7) listelenmiştir. Tablodaki veriler değerlendirildiğinde, Hatuniye Camii görevlilerinin imam, hatip ve müezzinden oluştuğu ve bunların toplam gelirin % 57'sini aldıkları görülmektedir.

Tablo 7. Hatuniye Camii Vakfı'nın 1911 Yılı Gelir ve Giderleri

Gelirler (Maktu bedeli)	Kuruş	Para
	1850	20
Giderler		
Gülbahar Hatun vakfından almak üzere Sultan Murad Camii'nde Hacı Ömer Efendi'nin vâ'izlik vazifesi	160	0
Hatuniye Camii müderrisliği, Hacı Ömer Efendi'nin vazifesi	144	0
Hatuniye Camii müezzinlik ve minare kandilciliği, Hacı Salih Efendi'nin vazifesi	422	20
Hatuniye Camii imamet ve hitabeti Hüseyin Efendi'nin vazifesi	320	0
Hatuniye Camii'nin maktu masrafı	804	0
Toplam	1850	20

Yukarıdaki veriler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, ilk olarak, 1485 yılında Sultan II. Bayezid'in validesi Gülbahar Hatun adına yaptırdığı cami, medrese ve imaretten oluşan külliye 1493 tarihli bir vakfiye ile vakıflar tesis ettiği anlaşılmaktadır. 16-17. yüzyıllarda külliye vakıf akarlarının topluca muhasebesi yapılmıştır. 19. yüzyılda ise elimizdeki kaynaklarda sadece camiye tahsisli vakıf akarların muhasebe dökümleri yer almıştır. Sonuç olarak, bütün bu bilgilerden Hatuniye Camii Vakfı'nın Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar varlığını muhafaza ettiği anlaşılmaktadır.

Günümüzde cami ibadete açık olup¹⁴ vakıf akarları ise Vakıflar Genel Müdürlüğü bütçesine aktarılmıştır.

IV. Sonuç ve Değerlendirme

Ulusal ve yerel arşiv malzemesine dayalı olarak hazırlanan Osmanlı döneminde Tokat Gülbahar Hatun Camii Vakfı ile ilgili bu çalışmadan bazı genel sonuçlar çıkarmak ve değerlendirmelerde bulunmak mümkündür.

İlk olarak, Osmanlı döneminde Tokat'ta toplam 15 adet cami inşa edilmiştir. Bu camilerden birisi Hanım Sultan Gülbahar Hatun (II. Mehmed'in eşi ve II. Bayezid'in validesi) tarafından inşa ettirilmiştir. II. Bayezid, annesi adına 1485'te yaptırdığı bu cami ve müştemilatına 1493'te vakıf akarları da tahsis etmiştir. Hatuniye Külliyesi'nin vakıf gelirleri, cami, medrese ve imaretin bakım ve onarım giderleri ile görevlilerin

¹⁴ Caminin bir fotoğrafı makalenin sonuna ilave edilmiştir.

maaşlarına tahsis edilmiştir. Hatuniye Külliyesi'nde vakıf görevlilerinin sayısı 70 civarındadır. Genel olarak vakfı idare eden müteveli, mütevellinin yazı işlerini yürüten kâtib, camide imamlık ve müezzinlik yapan imam ve müezzin, vâkıfın ruhu için cüz okuyan hafız, belirli vakitlerde va'az ve nasihat veren vâiz, gelirleri toplamakla görevli câbi, aydınlatma ve temizlik işlerini gören çerağdar ve ferraş, vakıf yapıların tamir ve bakım işlerini ifa eden meremmetçi ve sair görevliler Hatuniye Külliyesi'nde görev yapmışlardır.

İkinci olarak, Gülbahar Hatun Camii vakıf akarlarının muhtevasına bakıldığında, genel olarak arazi vergileri ile şehir merkezinde bağ, bahçe, arsa, ev, han, hamam ve dükkan icarlarından oluştuğu görülmektedir. Kırsal yerleşim yerlerinden cami vakfına tahsis edilen vergiler umumiyetle malikâne hisseleridir. Malikâne gelirleri Tokat kazası kırsalı yerleşmelerine ek olarak Rum (Sivas) eyaletinin diğer kazaları hatta Rum eyaleti dışında bazı komşu eyaletlerin kırsal yerleşmelerinin malikâne gelirlerini de içine almaktadır. Ayrıca, vakıf gelirlerinin büyüklüğü bakımından muhasebe kayıtlarına genel olarak bakıldığında, Hatuniye Külliyesi vakıf akarlarının yüksek gelire (yıllık 160.000 akçe) sahip olduğu göze çarpmaktadır.

Son olarak, Hatuniye Camii vakıf akarlarının muhasebe kayıtları incelendiğinde, zaman içinde akar sağlayan yerleşim yerlerinin ve kira geliri getiren binaların kısmen değiştiği anlaşılmaktadır. Bazı durumlarda vakıflara gelir getiren dükkân ve sair binaların zamanla harabe olarak sadece arsaları kaldığı ve bu arsaların mahkeme kararı ile başka bina ya da arsalarla değiştirildiğine (tebeddülât) de rastlanılmaktadır.

V. KAYNAKÇA

a. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir Defteri

BOA. TD nr. 19, s. 222-225, 227-230, 234, 239-240, 243-244.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *387 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530) II*, Ankara 1987, s. 364, 396, 478-481

Tokat Şer'îye Sicilleri

TŞS. 53, 143/1.

Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi

T. VBMA. Muhasebe Defteri Nr. 8, s. 77; T. VBMA. Muhasebe Defteri Nr. 9, s. 17;

Sivas Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi

S. VBMA. Muhasebe Defteri Nr. 8, s. 30; S. VBMA. Muhasebe Defteri Nr. 9, s. 57.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

VGMA. Mf. 740, s. 405-415.

1317/1899 Senesi Maarif Salnamesi, s. 1254-1259.

b. Kitap ve Makaleler

- Açıkel, Ali ve Abdurrahman Sağırılı, *Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları-Vakfiyeler*, 1. Cild, Tokat 2005.
- Akyüz, Abdurrahman ve diğerleri, *Tokat ve İlçeleri Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Envanteri*, Tokat 2010.
- Aslanapa, Oktay, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 2004.
- Barkan, Ömer Lütfi, "Türk-İslam Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller: Mâlikâne-Divânî Sistemi", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, cilt: 2, İstanbul 1939, s. 119-184 (Aynı yayının yeniden basımı için ayrıca bkz. Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler*, I, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, s. 151-208).
- Berki, Ali Himmet, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler*, Ankara 1966.
- Cinlioğlu, Halis Turgut, *Osmanlılar Zamanında Tokat*, I. Kısım, Tokat 1941.
- Emecen, Feridun, "Gülbahar Hatun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(TDVİA)*, C.14, İstanbul 1996, s. 230-231.
- Erkara, Ayşe, *Tokat Merkez'de Osmanlı Dönemi Dini Mimarisi*, Basılmamış Yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2010.
- Gabriel, Albert, *Monuments Turcs D'Anatolie*, II, Paris 1934, s. 89-91.
- Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2000.
- Gökbilgin, Tayyip, "Tokat", *İA*, XII/I, İstanbul 1974, s. 402-410.
- Gündoğdu, Hamza ve diğerleri, *Tarihi Yaşatan İl Tokat*, Ankara 2006.
- Kucur, Sadi S., *Sivas, Tokat ve Amasya'da Selçuklu ve Beylikler Devri Vakıfları (Vakfiyelere göre)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, İstanbul 1993.
- Mercan, Mehmet ve M. Emin Ulu, *Tokat Kitabeleri*, Ankara 2003.
- Önkal, Ahmet ve Nebi Bozkurt, "Cami: Dini ve Sosyokültürel Tarihi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, C.7, İstanbul 1993, s. 46-56.
- Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I-II*, İstanbul 1983.
- Seçkin, Nuri, *Tokat'taki Türk Mimari Eserleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993.
- Sertoğlu, Mithat, *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul 1986.
- Şahin, Şaziye Ulubaş, *17. Yüzyılda Anadolu'da Vakıf Muhasebesi: Tokat Hatuniye Vakıf Muhasebesi Örneği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2014.
- Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Desa'adet 1317.
- Şimşirgil, Ahmet, *Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat (1455-1574)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990.
- Taşkın, Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2005.
- Tunca, Aylin, *Vakfiyelerine Göre Tokat Vakıfları(H. 1000-1200/ 1591-1785)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2000, s. 43-52.

Ali AÇIKEL

- Turan, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1980.
- Uluçay, M. Çağatay, *Haremden Mektuplar*, İstanbul 2011.
- Uluçay, M. Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1992.
- Uysal, Ali Osman, "Tokat'taki Osmanlı Camileri", *Türk Tarihinde ve kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986*, Ankara 1987, s. 328-337.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Kitabeler*, İstanbul 1927.
- Wolper, Ethel Sara, *Patronage and Practice in Late Seljuk and Early Beylik Society: Dervish Lodges in Sivas, Tokat, and Amasya*, Doktora Tezi, University of California, Los Angeles, U.S.A 1994.
- Yavi, Ersal *Tokat*, İstanbul 1986.
- Yediyıldız, Bahaeddin, "Vakıf İstılahları Lügatçesi", *Vakıflar Dergisi*, C. XVII, İstanbul 1983, s. 55-60.
- Yediyıldız, Bahaeddin, "Vakıf", *İA*, C. 13, İstanbul 1986, s. 153.
- Yediyıldız, Bahaeddin, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Ankara 2003.
- Yinanç, Mükrimin Halil, "Danışmendlılar", *İslam Ansiklopedisi (İA)*, C. XVII, Ankara 1983, s. 468-469;
- Web sayfası
<https://www.tokatozelidaresi.gov.tr>.

Ek: Tokat Gülbahar Hatun Camii Fotoğrafi

(<https://www.tokatozelidaresi.gov.tr> sitesinden alınmıştır)